

KISS MARGIT

A rejtőzködő kolléga –

A Tübingai pályamű akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata

Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművének* több kézirat – jószerivel töredékes – változata fennmaradt,¹ de filológus elődeink még többet ismertek: ilyen például a Tübingenbe küldött, később Bécsben őrzött, majd megsemmisült német nyelvű kézirat, amely mára csak Heinrich Gusztáv 1916-os kiadásában érhető el.² A ma is hozzáférhető kéziratok közül az akadémi-

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

¹ A debreceni változat: Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75.; az akadémiai változat: MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I.; valamint ide sorolható még Kazinczy Kis Jánoshoz írt levelének egy részlete is: MTA KIK, RUI. 4r. 260, 113–120. f.

² KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916). „A pályaművet két példányból ismerem: az egyik saját másolatom a bécsi cs. kir. belügyminiszterium levéltárából; – a másik a M. Tud. Akadémia példánya, mely a magyar eredetit is tartalmazza (Kazinczynak 1808 auguszt. 14. kelt levele szerint [...]), valószínűen magának Kazinczynak keze írása. A két német szöveg csak helyesírási és itt-ott egy-egy szóban vagy fordulatban különbözik egymástól, de mind a kettő nyelv, stílus és orthographia tekintetében rendkívül kifogásos, főleg a bécsi szöveg, mely egyedül bir történeti jelentőséggel. Minthogy nem német irodalmi terméknek philológiai kiadásáról van szó és a pályamunkának nem nyelve és stílje, hanem csupán tartalma érdekes és értékes, én a bécsi szövegnek – mely ezen alakjában nem is tekinthető Kazinczy művének – legfel-

ai változat bilingvis: a magyar nyelvű rész töredékes a német változathoz képest, ugyanakkor a német változathoz is hiányoznak egyes magyar nyelvű részletek. A debreceni változat magyar egynyelvű, ugyancsak töredékes. Az 1808. augusztus 19-én Kis Jánoshoz írt levélrészlet első passzusai magyarul vannak megírva, de a terjedelmesebb, második része német nyelvű. E változatok bonyolult összefüggésrendszeréről (a Kis Jánoshoz írt levélrészlet kivételével) Ajkay Alinka nyújt áttekintő összefoglalást.³ A különféle változatok számos kérdést vetnek fel: mint például a Tübingenbe elküldött és más német nyelvű példányok viszonyát, a német nyelvi javítások tárgyalását, a német és a magyar szöveg kapcsán a fordítás célnyelvének a kérdését, de már önmagában a többféle kézirat sorsának az alakulását is. Ezeket a felmerülő problémákat részint korábbi kutatások érintik,⁴ némelyek azonban még tisztázásra, mások revidálásra szorulnak. Ez utóbbi körébe tartozik az MTA KIK Kézirattárában lévő bilingvis kézirat filológiai vizsgálata – különösen a pályairás harmadik részére vonatkozóan –, amelyben szerzőséggel kapcsolatos problémák merülnek fel. A tanulmány az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja.

Az akadémiai kézirat magyar nyelvű szövegét Heinrich Gusztáv adta ki, az említett 1916-os akadémiai kiadásában.⁵ Heinrich a kötet bevezető tanulmányában azt állítja, hogy a magyarul meglévő – a némethez képest töredékesebb – részek a német változattal megegyeznek, s Kazinczy Ferencről származnak: „Ez a magyar szöveg – a mennyiben elkészült – általában hű mása a német dolgozatnak. Minthogy ez a magyar szöveg kétségtelenül magának Kazinczy Ferencnek műve, lenyomatása, azt hiszem, nem szorul mentségre.”⁶ Simai Ödön e kötetéről készült tanulmány

---

tünőbb nyelvtani és helyesírási botlásait hallgatagon kijavítottam, de magán a pályamű tartalmán és stíljén semmit sem változtattam, tehát nem is javítottam.” Uo., 32.

³ AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől«: Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete”, *Magyar Könyvszemle* 133 (2017): 226–227.

⁴ AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek...“; SIMAI Ödön, „Kazinczy Ferenc Tübingai pályairása”, *Magyar Nyelv* 13 (1917): 220–225, 284–289; PÓSA Ágnes, „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézirata a Papszász-hagyatékban”, in *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, szerk. DANKÓ Imre, 501–507 (Debrecen: Déri Múzeum, 1978); FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből” *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605; KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 3–34.

⁵ Uo.

⁶ Uo., 33.

értékű recenziójában feltáró vizsgálatot végez a pályairás keletkezési körülményeivel kapcsolatban.⁷ A levelezésben írtak alapján rekonstruálja a pályamű alakulástörténetét, amelyet kiegészít a kézírásnak és nyelvezetnek az elemzésével. Vizsgálata eredményeképpen Heinrich több állítását cáfolja. Úgy véli – Heinrich állításával szemben –, hogy Romy Károly György nem javíthatta a Tübingenbe küldött, majd később Bécsben őrzött példányt, hanem az kizárólag Kazinczy munkája. Romy ugyan végzett javításokat a pályamű szövegén, de már az akadémiai példányon, amely egy későbbi tisztázat. Simai azt is állítja, hogy Kazinczy pályaművét eredetileg nem magyarul írta, hanem a magyar szöveg fordítás, a beadás után írt tisztázati szöveg lehetett, amely a német alapján készült, s nem is egy időszakban, hanem eltérő időközökben, majd többszörös javítással. Simai rávilágít a magyar nyelvű megszövegezés egyetlen voltára az elkészült két (tehát az első és a harmadik) szövegegységre vonatkozóan. Feltűnőnek tartja a két rész közti stílusbeli eltérést, különösen a szókincs különbözőségére hívja fel a figyelmet. Míg az első részben például a *grammatika*, *újságlevél*, *cultura* szavak találhatók, ugyanezek a fogalmak a harmadik részben *nyelvtan*, *hírlap*, *műveltség* szavakkal vannak kifejezve. A harmadik részen belül a keletkezés két időszakát különíti el: a Heinrich-féle kiadás 148. oldalától a 154-ig egy korábbi időszak nyelvallapotát tükrözi; az ezt követő rész nem hű mása a kiadásban közölt német szövegnek, hanem betoldásokkal bővített, s egy későbbi, fiatalabb szókincsű részt tükröz, amely 1815 után keletkezhetett. Hiányoznak a németből mondatszintű egységek, mint például „a többek között, Zrinyi Miklós Zrinyiászat hexameterekben kezdé dolgozni, mielőtt Birsi, primás Barkóczynak e versnemben éneklé alkalmi dalát, s Kalmár izetlen kötetkéjével (Prodromus, Pozsony, 1770) föllépe”.⁸ A fiatalabb keletkezésű rész szókincsét részletesen elemezve Simai kiemeli a *költészet*, *hírlap*, *rag*, *vállalat*, *modor*, *hírlap*, *színház*, *nyelvtan* stb. szavakat, s megállapítja, hogy ezek részint Kazinczy élete alkonyán, pl. *költészet*, de inkább halála után keletkeztek, pl. *hírlap*, s olyan is van köztük, amely

⁷ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 284–289.

⁸ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 161. A Simai által idézett szövegrészlet helye betűhív átiratban: „a’ többek között, Zrinyi Miklós’ Zrinyiászat hexameterekben kezdé dolgozni, mielőtt Birsi, primás Barkóczynak e’ versnemben éneklé alkalmidalát, ’s Kalmár’ izetlen kötetkéjével (Prodromus, Pozsony, 1770) föllépe.” MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I., [számolatlan oldal a 275. helyén].

használatától idegenkedett, pl. *erény*. A kézírás eltérő jegyei szintúgy gyanúra adnak okot számára: míg a német és az első rész magyar szövegének írásképe halványabb, rendezett, addig az utolsó részben az erősebb, élénkebb színű tintával írt sorok a gyors írásmód jellegét magán viselő, rendezetlenebb betűformálást tükrözik, amely ugyan jellegében hasonló Kazinczyéhoz, de mégis más valakié lehet. A kézírások egybevetése alapján Simai kizárta Kazinczy Gábort, Bajza Józsefet, Toldy Ferencet és Helmeccy Mihályt, akik kapcsolatba hozhatók Kazinczy Ferenc kézíratainak a kezelésével, későbbi gondozásával, kiadásával. Végül Szemere Pált azonosította az ismeretlen kéz írójaként, akinek az írásképe több szempontból hasonlós Kazinczy Ferencéhez. Végkövetkeztetése mindezek alapján az, hogy a

[...] kiadás 155. lapjától kezdve tehát végig – a költeményeket, melyek még Kazinczy másolásai a kéziratban, magyarázó szöveg – Szemere Pál munkája. [...] Szemere alkalmasint még 1831-ben kapta a Muzárion számára a kéziratot, melyet Kazinczy halála után kiegészített. Hogy sajtó alá rendezésével foglalkozott, mutatják az ugyancsak tőle származó, czeruzával írt bejegyzések: „Hézagot hagyni! Két lapi hézag!” stb. Hogy a kézirat teljes egészében még sem jelent meg, annak aligha a cenzura az oka, nem is Kazinczy elkedvetlenedése, a mint a kiadó véli. A mi legértékesebb volt benne, az már 1814-ben úgyis megjelent, de 1833 körül ez is, valamint a többi, kevés eredetiséget tartalmazó részlet már idejét multa.⁹

Simai a Heinrich-féle kiadás filológiai pontosságát is erősen megkérdőjelezi, s meglehetősen erős kritikával illeti a sajtó alá rendező munkáját.

Az előzmények ismeretében jelen kutatás a pályairás harmadik részének filológiai vizsgálatára vonatkozóan négy fő pillérré támaszkodik: (1.) az irodalomtörténeti háttér feltárására; (2.) a kézirat vizsgálatára, valamint a fennmaradt változatok egybevetésére a pályairás harmadik részét illetően; (3.) a kézírások összehasonlító elemzésére és (4.) nyelvészeti vizsgálatok elvégzésére a szókészlettanra és a nyelvhasználatra vonatkozóan.

⁹ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 288.

Az irodalomtörténeti háttér feltárása

Kazinczy 1808. augusztus 11-én Pápay Sámuelnek azt írja:

Most pedig Majusnak 28dika olta a' Tübingi kérdésre feleltem egy Magyar munkával, melyet osztán nékik németre is lefordítottam, és ezen Schilleri mottó alatt: *Stolz will ich den Spanier*. (Don Karlos, III. Akt, 10. Auftr.) fel is küldöttem. Ezt Néked édes barátom, azért irom, hogy ha a' Morgenblattban a' megszentiaázott pályairások' sorjában ezt meglátod, tudhassd, hogy annak Írója én voltam. A' czímje ez: *Über die Erhebung der ungarischen Sprache zur Sprache des öffentlichen Geschäfts u. der Schulen in Ungarn. Eine Preisschrift. Aus dem Ungarischen von dem Verfasser selbst übersetzt. Gegend von Tokaj, d. 2. Júl. 1808.*¹⁰

1808. augusztus 14-én Prónay Lászlónak hírül adja, hogy pályaműve már Tübingenben van, az elküldött írás német nyelvű, a magyar és német szöveg tisztázatát készíti azért, hogy kiadhassa – ez azonban az ő életében nem valósult meg. A pályairásnak haláláig két részlete jelent meg: az egyik *A' magyar literatura történetei. Töredék*. címmel az *Erdélyi Muzéum* 1814-es számában látott napvilágot, németül pedig az *Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu neuesten Zeiten* című írást közölte ugyanebben az évben a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*.¹¹ 1808. augusztus 9-én Kis Jánoshoz írott levelében közöl egy rövidebb, magyar nyelven kezdődő, majd terjedelmesebb részében német nyelven folytatódó változatot. 1808 októberében Rumynál van a pályamű, aki a német fordítást javítja nyelvi szempontból – legalábbis erről számol be Kis Jánosnak 1808. december 30-án.¹² Ez alapján következett Simai Ödön és Ajkay Alinka arra, hogy Kazinczy Tübingenbe a saját német fordítását küldte el,

¹⁰ KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXI–II:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 6:27. A továbbiakban: *KazLev* + kötetszám.

¹¹ [KAZINCZY Ferenc], „A' magyar literatura történetei. Töredék”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 1–10. és KAZINCZY Ferenc, „Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu neuesten Zeiten”, *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* 2, 43. sz. (1814): 681–689.

¹² *KazLev* VI, 168–171.

amely később a bécsi levéltárban megsemmisült, s egy másik változatot juttatott el Rumynak átnézésre a tervezett kiadás előkészítése érdekében.¹³ 1809. január 16-án Prónaynak írt levelében a közrebocsátásra szánt művei között sorolja fel a pályaművet.¹⁴ Februárban Kis Jánosnak arról ír, hogy Rumytól visszakapta a német nyelvű pályairást: „[...] ’s az vala első dologom, hogy az általad kívánt czikkelyt néked megküldhessem. Elmaradván valahol Bécsi útam alatt a’ Pályairás magyar textusa, ezt a’ németből mingyárt ezen papirosra fordítám; e’ miatt van ebben olly sok igazítás.”¹⁵ 1809 márciusában elküldi Dessewffy Józsefnek a Rumytól visszakapott, javított pályaműve – állítása szerint – egyetlen példányát, melyen kívül csak a pályairást kiíró Cotta rendelkezik még egygyel. Májusban kapja vissza Dessewffytól a szöveget,¹⁶ amelyet nemcsak ő ismer, hanem látta Kultsár, Virág és Kis János is.¹⁷ 1811 márciusában Rumynak panasolja, hogy Schewerlay júliusban elvette a *Tübingai pályaművet*, s Ujházy Sámuelnél hagyta, akitől többszöri alkalommal kérte vissza eredménytelenül. 1812. november 15-én azt írja Kis Jánosnak, hogy pályairását újradolgozná.¹⁸ Szemere Pál neve a levelezésben a *Tübingai pályairás* kapcsán ritkán fordul elő. Mégis megemlítendő az 1812. december 29-i keltezésű levél, amelyben Szemere a munka tervezett megjelentetése kapcsán az alábbiakat írja:

Bár csak az Édes Uram Bátyám Tübingi pályairása mentől hamarabb ki-nyomtatathatnék. Hadd tudnák olvasóink Kit és Miért kell becsülni. Régen akarom kérdezni, ha azon írásban van e emlékezet a’ nyelv művelésének eszközei között a’ tudós pennaharczok felől. Nem volna e jó említeni, hogy ezek nálunk ritkák? ’s nem jó volna e elhisztorizálni, Kik, mikor, miért és miként harczoltak, mint Dévai Sylvester, Rajnis Baróti, Kazinczy Debreczen, Révai Versegi, Lácza Czinke Képlaki ’s a’ t.¹⁹

¹³ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 224; АЖКАУ, „»А’ Magyar Nyelvnek...”, 224–225.

¹⁴ KazLev VI, 181–183.

¹⁵ Uo., 215.

¹⁶ Uo., 366–368.

¹⁷ KazLev VIII, 159–163.

¹⁸ KazLev X, 168–172.

¹⁹ Uo., 211–212.

Kettejük írásos eszmecserejében a Puky-féle pályázat jóval gyakoribb téma. Kazinczy 1813. szeptember 19-én Helmeczy Mihályt eddigi munkáinak kiadástervezetéről tájékoztatja, amelynek harmadik kötetében kapna helyet a *Pályáírásomból a' Tübingi kérdésre*.²⁰ Novemberi, szintén hozzá intézett levelében ugyancsak az eddigi írások sajtó alá rendezéséről, a kötetek tervezéséről, szerkezetéről számol be.²¹ 1814-ben Kazinczy már kevésbé bizakodó a munkája megjelentetésével kapcsolatban: „Beléptünk azon általad óhajtott boldog időbe, a' midön a' Censura sanyarúbb lesz mint volt [...]’s most még kevésbé remélhetem hogy Tübingi Pályáírásom sajtó alá juthasson.”²² Ugyanebben az évben megjelenik az *Erdélyi Muzéumban* a pályáírás egy részlete *A' magyar literatura történetei* címmel.²³ Ezt követően megritkulnak a hírek a pályaművel kapcsolatban. 1817-ben egy Dessewffynek írt levélben arról számol be, hogy Mailáth János figyelmét felkeltette az írása.²⁴ Kis Jánosnak 1818. január 18-án felsorolja, hogy ki olvasta még a pályaművét.²⁵ Az 1820. május 23-án Mailáthnak írott válaszából kiderül, hogy akkor egyetlen példánya van csak a pályáírásából, amelyet nagyon féltve ad ki a kezéből.

A pályaműnek több másolata, változata is létezett, a levelezéssel egybevetve a pontos beazonosításuk azonban nem minden esetben lehetséges. Kazinczy híradásai alapján kellett lennie egy eredeti magyar változatnak, amelyből a Tübingenbe elküldött németet fordította.²⁶ Erről a magyar eredeti példányról nincs tudomásunk. A beküldött, később Bécsben őrzött német változat – úgy tudni – megsemmisült, ma Heinrich kiadásában érhető el. Kazinczy a beküldést követően újabb magyar és német nyelvű, kiadás céljából készített tisztázat készülésétől ad hírt. Rummy javít egy német példányt, Kazinczy a bécsi út alatt elveszt egy magyart, s Kisnek is a német alapján fordítja az általa kért cikkelyt. Kis János önéletírásának B toldalé-

²⁰ KazLev XI, 61–63.

²¹ Uo., 106–110.

²² Uo., 11: 240.

²³ [KAZINCZY], „A' magyar literatura...”, 1–10.

²⁴ KazLev XV, 292–296.

²⁵ Uo., 449–451.

²⁶ A levelezésen kívül erről tanúskodik az *Erdélyi Muzéumban* megjelent részlet elé illesztett bevezető „mivel az egész Munka, melly magyar kidolgozásból vagyon németre fordítva, talán még sokáig nyomtatlan fog maradni” [KAZINCZY], „A' magyar literatura...”, 1.

kában *A' magyar nyelv és literatura gyarapodásáról a' legrégebb idők óta a' legújabbakig* címmel²⁷ (szó szerinti! közlést ígérve) valószínűleg ez jelent meg 1809. február 5-i dátummal. Ez a változat – amely a pályamű utolsó szakaszának egy része – azonban kézirat formájában nem maradt fenn, vagy még lappang valahol. Az látszik, hogy megszövegezésében némileg eltér a ma is ismert változatoktól.

A mára fennmaradt debreceni példányról Pósa Ágnes azt állapítja meg, hogy az az eredeti magyarnak az egyik piszkozata, mivel tartalmaz olyan részletet is, amely csak a beküldött német szövegben található, s az akadémiai magyar példányból hiányzik.²⁸ Ezen túlmenően szerinte a Heinrich által közölt akadémiai változat a szövegezés csiszoltsága, kidolgozottsága és az 1809-es, 1810-es datálású szerzői lábjegyzetek alapján már egy későbbi, módosított, befejezetlen változat. Ajkay Alinka a két változat időbeli viszonyáról hasonlóan vélekedik.²⁹ A debreceni kézitról leírja, hogy a kezdeti szép, tisztázott szöveg után később szaporodnak benne az áthúzások, a javítások, s az utolsó része pedig már töredékes. Úgy véli, hogy a javítások egy része Kazinczytól, másik része pedig más kezétől származik. A két változatban a javítások párhuzamaira(!), illetve különbözőségeire is hoz példákat. Simai (l. fentebb) arra a megállapításra jut, hogy Rummy nem a beküldött, hanem az akadémiai német példányt javította, amely már az a tisztázott, amelyről Kazinczy 1808. augusztus 14-én hírt ad Prónaynak.³⁰ Szerinte Kazinczy a pályaművét eredetileg nem is magyarul írta, hanem az eredetieként kiadott magyar szöveg legnagyobb részt későbbi, hosszú időközökben készített fordítás. Maga Kazinczy mond ellent ennek az állításnak azzal, hogy leírja, az eredeti beküldött német szöveg magyarból való fordítás, ugyanakkor lényeges Simai megállapítása az akadémiai magyar szöveg jellegére vonatkozóan. Az eddigi kutatások tehát az akadémiai kézirat későbbi keletkezése és státusza kérdésében is hasonló eredményt mutatnak. Nem történt meg ugyanakkor egyik esetben sem az a szisztematikus, teljes körű vizsgálat, amely a kéziratot állapotot tekinti

²⁷ Kis János Superintendens', *Emlékezései életéből* (Sopron: Özvegy Kulcsárné' betűivel, 1845), 211–222.

²⁸ PÓSA, „Kazinczy tübingiai...”, 503–504.

²⁹ AJKAY, „»A' Magyar Nyelvnek...”, 227.

³⁰ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 224–225.

referenciaként, s nem a Heinrich-féle kiadást. Ez utóbbi csak a beküldött német szöveg esetében lehet mérvadó. Elvégezendő még a szövegek módszeres nyelvi-filológiai vizsgálata, amely érintené a rendelkezésre álló szövegállomány egészét, benne az összes magyar és német változat elemzésével, a javítások, szerzői lábjegyzetek vizsgálatával stb. Figyelmen kívül maradt például a német kéziratos szöveg alakulásfolyamatainak a nyomon követése, benne a betoldások detektálásával, amely egyes szöveghelyeken 1819. és 1822. októberi datálásra vonatkozik. Ha a lényegi megállapítások ennek fényében nem is változnak, a fennmaradt kéziratok keletkezés- és alakulástörténetének átfogó vizsgálata még a jövőben elvégezendő feladat.

Kazinczy halála után a kéziratok sorsával, tervezett gondozásával kapcsolatban többen is érintettek voltak az életmű különböző részeit illetően. A hagyaték maga soha nem volt egységes, a monumentális munkásság már Kazinczy életében sem volt egyben: egy része nem is nála, hanem barátainál vagy kiadónál volt – összegezte Gergye László Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatékát feldolgozó munkájának bevezető tanulmányában.³¹ Így lappanghattak sokáig kéziratok, vagy kerülhettek közvetlenül az Akadémiára többek között Kis János által. Guzmics Izidor, Szemere Pál, Dessewffy József, Bajza József, Toldy Ferenc, Zádor György, Kölcsey Ferenc, Helmeucz Mihály neve kerülhet szóba a különféle kézirat típusokat, kiadástervezeteket illetően, majd 1837-től Kazinczy Gáboré, akinek 1848-ban az Akadémián található kéziratok is a tulajdonába kerültek. Kazinczy Gábor 1864-ben bekövetkezett halála után örökösei révén a hagyaték végleg az Akadémiához került.³² Sajnos nem minden esetben állnak rendelkezésünkre adatok a kéziratos életmű egyes darabjainak az életútjával kapcsolatban, ahogyan a *Tübingai pályairás* esetében sem. Azt tudjuk azonban, hogy Szemere a hagyaték gondozását nem vállalta. Kölcsey Ferenchez 1831. november 7-én írott levelében ezt írja:

³¹ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai / Catalogi Collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1993), 12.

³² GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratos...*, 7–21.

Kazinczyné néhány levelet küld, 's mindég mást és mást projectál; feleségcskémmel válaszoltatok. A' kiadás hivatalát, mellyel a' Grófné megtisztelt, magam adám által Bajzának. Nekem arra sem eröm többé sem tekintetem; 's az utolsó még szükségesebb. 'S Bajzában tökéletesen meg vagyok nyugodva, 's ötet szeretem is; noha az a' tudós legénykedés nem mindég erőnek hanem olykor erőlködésnek is következése; 's gyengédebb szívet ohajtanék neki.³³

Amikor 1832-ben az Akadémián Kazinczy hagyatékával kezdenek foglalkozni – amelynek átnézésére Bajzát, Toldyt és Szemerét jelölték ki –, akkor Szemere már nem tudott részt vállalni a munkában.³⁴ A bilingvis, akadémiai pályamű akkori lelőhelyéről egyelőre nincs adatunk. Feltételezésünk mindezek alapján az, hogyha valóban Kazinczy halála utáni szókinccsről árulkodik a magyar nyelvű változat harmadik része, akkor az aligha származhatott Szemerétől. A pályamű kéziratos utóéletére vonatkozó első ismert, rendelkezésre álló adat: 1855 áprilisa. Ez a dátum fontos adalék az akadémiai kézirat akkori fellelhetőségével kapcsolatban: ekkor jár ugyanis Toldy Ferenc Bánfalván Kazinczy Gábornál, akinél feljegyzést készít többek között Kazinczy Ferenc ott található kéziratos munkáiról. Ennek a lajstromnak a 10. tétele Kazinczy bilingvis, a kutatásunk tárgyát képező pályairás-kézirata.³⁵

³³ KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés II*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 419.

³⁴ GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratos...*, 10.

³⁵ Kazinczy Ferenc kézirati Munkái Kazinczy Gábor könyvtárában (Toldy Ferenc, Bánfalva, 1855. április 9.) MTA KIK RUI 4r 15. 29–34. f. „10. A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályairást (a jutal. kiad. I. Allg Ztg 1808 Beil. N° 10). Német az eredeti (amely itt a balold[alon] áll, [...] nincs mindenütt lefordítva). Antológiával a végén.” MTA KIK RUI 4r 15. 30. f.

A kézirat vizsgálata

Az akadémiai kézirattal kapcsolatban összességében elmondható, hogy előre tervezett szerkezetű, emiatt olykor üres hézagokkal, hiányzó részek tudatos kihagyásával készült írás. Bilingvis, párhuzamos közlésről van szó, a páros oldalakon német, a páratlan oldalakon magyar nyelvű szöveggel. A pályamű első részében együtt halad a magyar és a német szöveg, amelynek viszonylag egységes, tiszta az írásképe, majd a 106–107. kéziratoldaltól a 218. oldalig csak a német nyelvű szöveg található, tehát innen a magyar rész teljes egészében hiányzik. Ezt követően a 219-től kétnyelvű ismét, de egyenetlen eloszlással. Hiányzó részletek találhatók mind a magyar, mind a német nyelvű részben. Ehhez járul az is, hogy a harmadik rész (a 219. kéziratoldaltól) írásképe vegyes: Kazinczyé mellett az övétől eltérő típusú kéz írását is megtaláljuk, amely elnagyoltabb kidolgozású, és más betűformálást követ Kazinczyéhoz képest kevésbé dőlt írásképpel.

Az alábbi táblázat a német és a magyar szöveg közti eltéréseket mutatja a kéziratoldalak tekintetében a 107. oldaltól következően.

német nyelvű rész oldalszáma	magyar nyelvű rész oldalszáma
108–114 szöveg	109–115 üres oldal
116 szöveg	üres oldal
118–148 szöveg	119–149 üres oldal
150 szöveg	üres oldal
152–176 szöveg	153–177 üres oldal
178 szöveg	üres oldal
180–216 szöveg	181–217 üres oldal
218 szöveg	219 üres rész majd „Azsiai eleink [...]”
220–240 szöveg [222, 224 oldal kétszer található]	221–241 szöveg [221, 223 oldal kétszer található]
242 szöveg	szöveg
244–248 szöveg	245–249 szöveg
250 szöveg	szöveg

német nyelvű rész oldalszáma	magyar nyelvű rész oldalszáma
252–272 szöveg	253–273 szöveg
274 szöveg	szöveg
276 szöveg	277 szöveg
278 üres oldal	279 szöveg
280 üres oldal	281 üres oldal
282, 284 szöveg	283, 285 szöveg
szöveg	287 szöveg
288–292 szöveg	289–293 szöveg
294–298 üres oldal	295–299 szöveg
300, 302 szöveg	301, 303 szöveg
üres oldal	305 szöveg
306 szöveg	307 szöveg
üres oldal	309 szöveg
310–316 szöveg	311–317 szöveg
318, 320 üres	319, 321 szöveg
üres, üres	323, 325 szöveg
326, 328 szöveg	327, 329 szöveg
330–334 szöveg	331–335 üres
336 szöveg	üres oldal
338 szöveg	szöveg
340, 342 szöveg	341, 343 üres
344 szöveg	szöveg
346–352 szöveg	347–353 szöveg
szöveg, szöveg, szöveg	355, 357, 360 szöveg
361–379 nyomtatott szöveg	362–380 nyomtatott szöveg
382–392 üres oldal	381–393 üres oldal
	394 szöveg

A pályairás harmadik részének a kezdeti szakasza csak német nyelven van meg a 166-tól a 218. kéziratoldalig. A magyar nyelvű rész a 219. oldalon csatlakozik be. Az látszik, hogy több kéz munkája lehet ez a magyar nyelvű

vű szövegegység – mozaikszerű elrendezésben. Az itt kezdődő szakasz, a későbbi versek, majd az utólagosan áthúzott leíró rész Kazinczy Ferencről származik. Ennek a résznek a kezdeti szakaszában vannak olyan szövegrészletek, tipikusan a szerzői lábjegyzetek ilyenek és két további oldalon egy-egy rövidebb szövegrész, amelyeknek a lejegyzője bizonytalan, valószínűleg nem Kazinczy. A bizonytalan írásmódú és idegen kéztől származó írás egymástól helyenkénti eltéréseket mutat az íráskép és egy-egy betűkivitelezés alapján, ugyanakkor több betűjellegben, akár szavak szintjén, szoros egyezést, esetenként egybevágóságot is találni. (További bizonytalan írásmódú félmondatnyi szöveg van még a 317. kéziratoldalon.) A rövidebb, irodalomtörténeti leírást tartalmazó narratív részek már egyértelműen Kazinczy Ferencétől eltérő, idegen kéztől származnak. A harmadik rész végén található egy nyomtatott vers, amely Kis János *Kazinczy Ferencnek öszeveklésére gróf Török Sophia-Antoniával* című költeménye 1804-ből. A pályairás ezen változatát Kovachich Márton György *Vestigia comitorum* (Pest, 1790) című munkájának 13 sornyi részlete zárja rendezetlen írásképpel, lejegyzője ugyancsak bizonytalan. Az itt leírtakat az alábbi táblázat foglalja össze:

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
219			
221/a			
221/b			
223/a			
223/b			
225			
227		*	
229		* * *	
231		* *	
233			
235			
237			
239 [idegen kéz előtt, után]	Báróczy [...] nyelvöket.		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
	241		
	[243]		
		245	
247 Ha [...] kicsiny	247 Gróf [...] elfoglalván:		
249 nek tartom [...] lap.)	249 Mivel a' [...] olly gyak		
	[251]		
253 Kassán [...] leánykákig	253 köszegi [...] áll.		
255			
257			
259 Köszegi [...] dőlnek.	259 Költőinkre térünk át.		
		261	
263 Ex [...] amplexus.	263 Földy' [...] megmutatni:		
265 Dalle [...] jener	265 Itt [...] műveit.		
	267		
269 Egy [...] elhagyván.	269 szép [...] 1739).		
271			
273 Átkozott [...] örökké!	273 Gróf [...] birunk.		
	[275]		
	277		
279			
	283		
285			
287			
289 Ha [...] keblében	289 Tegyük [...] költőink		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
291 A' szem-rehányás [...] álmaim.	291 között [...] ada! –		
293			
295			
297			
299			
301			
303			
305			
307			
309			
311 Jövel [...] Reményhez.	311 Kisfaludy [...] nem ha		
313 XXXV. [...] nyúltanak	313 sonló [...] közleni:		
315			
317 Gróf [...] Zemplénynek	317 Müvelt [...] igazságát.	az ország' legjobb fejei' közül.	
319			
321			
323			
325			
	327		
	329		
	[339]		
	[345]		
347 Árnyékos [...] érdem?	347 ,s más [...] veszté el.		
349			
351 ,S ama [...] vezet.	351 De [...] erdeljen.		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomatott
353 Vénus [...] szalad.	353 hogy [...] fordításából:		
355			
357			
360			
			362–380
		[394]	

Ha a harmadik rész magyar és német nyelvű szövegét összehasonlítjuk, azt láthatjuk, hogy a két szöveg alapvetően párhuzamosan halad helyenkénti eltérésekkel, kihagyásokkal, l. fenti táblázat. Az eltérések mellett, hogy egy-egy rövidebb betoldást, kiegészítést is érintenek, alapvetően az antológia részre koncentrálnak: a markánsabb különbség lényegében a szöveggyűjtemény nem minden tekintetben két nyelvű változatából adódik. A különbségek típusonkénti áttekintése a következő:

- a Simai szerint betoldott magyar mondatok német megfelelői megtalálhatók (!) ebben a német változatban – terminológiai különbség van csak köztük (német) „Hexameter und Pentameter”, míg (magyar) „disticheket” –, következésképpen eltérések vannak a Heinrich-féle kiadásban és az akadémiai kéziratban lévő két német szöveg között is.

A német változattól hiányzik:

- mintegy kilenc adatszerű, rövid leírás, utalás, pontosítás, magyarázat, pl. „B. A. (Batizi András, S. A. Ujhelyi, Tokaji 's Erdődi Pred.)”
- az alábbi művek német változata: Ráday Gedeon *Őszi-dal* (Mezei dal); Csokonai Vitéz Mihály *A' szemrehányás, A' Reményhez*; Verseghy Ferenc *Dórishoz, Búcsúzás a múzsáktól*; Dessewffy József versfordításai; Kazinczy két saját fordítása Wielandtól; Kovachich Márton György-részlet.

A magyar változattól hiányzik:

- mintegy hat bekezdést záró, illetve rövid kiegészítést tartalmazó formula, pl. „Wir führen anstatt andern Beyspielen aus unserer Prosa

eine Probe für die mahlerisch beschreibende Gattung aus den Blättern der Hazai Tudósítások 1806. an.”

- kisebb pontosítások, pl. „(Mád) Tokaj”
- az alábbi német nyelven közölt vers, próza magyar nyelvű változata: Földi János *Enyim Juliska*; Ányos Pál egy Cicero-fordítása; Orczy Lőrinc egy verse és Barcsay Orczyhoz írott levele
- utólagos betoldások: „† 1819. 22. Nov[em]ber”; „1757. 3. Apr[il] † 1822 15. Oktober”.

Eltérések:

- évszámok közlése közti eltérés, pl. Báróczi Sándor születési dátuma a magyarban 1732, a németben 1736
- párhuzamos versfordítások: magyarban (latin, olasz, német nyelvű), németben (francia, szláv nyelvű)
- mondatsorrend cseréje egy bekezdésen belül
- egyéb: eltérő mennyiség jelölése a két változatban, „három” vs. „négy”; német–magyar helynevek.

A vizsgálat tárgyát képező magyar nyelvű szövegrészre vonatkozóan négy változatról van jelenleg tudomásunk, amelyek párhuzamba állítható szövegrészeit az alábbi táblázat mutatja:³⁶

³⁶ Az idézett részletek forrásai: **Akadémiai változat**: MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I., (páratlan oldalak) 219–[243]; **Erdélyi Múzeumban megjelent változat**: [KAZINCZY], „A magyar literatura...”, 1–10.; a **Déri Múzeumban lévő, debreceni változat**: Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75. [számozatlan oldalak]; **Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában**: Kis, *Emlékezései életéből*, 211–222. A második kiadás íráshasználatában (pl. aposztróf, egyes ékezetek) tér el: Kis János superintendens, *Emlékezései életéből* (Budapest: Franklin-Társulat, 1890), 511–522.

Akadémiai változat	Erdélyi Muzéumban megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletrésztől B) toldalékában
<p>Azszai eleink [kezdetű résztől „Nem kevesen Hallert és Hagedornnt is ismerték.” mondatig]</p>	<p>Ázszai Eleink [kezdetű résztől „Nem kevesen Hallert és Hagedornnt ’s Kleistot is ismerték.” mondatig]</p>		<p>Azszai eleink [kezdetű résztől „Sokan Hallert ’s Hagedornnt ’s Kleistot is ismerték.” mondatig]</p>
<p>Nem kevesen Hallert és Hagedornnt is ismerték. A’ Friedrich’ fénye Hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, ’s a’ kik ide haza nem igen láthattak könyveket teremni, több csudálni valót lelték azon a’ Királyon a’ ki könyveket csinál mint a’ ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, a’ szíves barátja ’s kedvelője a’ Mesterségeknek ’s Tudományoknak, a’ legszébb frigyben a’ maga SWIETENJÉVEL szövötneket gyújta az Esznek a’ szomszéd ennek világa jölvőleg hatott által mireánk is. A’ Múzsák a’ magok érekeket minálunk is mint</p>	<p>Nem kevesen Hallert és Hagedornnt ’s Kleistot is ismerték. A’ Friedrich’ fénye eltöltötte hazánkat, mint az egész egyéb Európát, ’s a’ kik ide haza nem igen látták, mint lesz a’ könyv, több csudálni-valót láttak abban, a’ ki Királyjétére könyveket csinál, mint a’ ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, az a’ szíves barátja ’s mivelője a’ mesterségeknek, ’s tudományoknak, a’ legszébb frigyben a’ maga SWIETENJÉVEL szövötneket gyújított az Esznek a’ szomszéd Bécében, ’s ennek világa jölvőleg hatott által mireánk is. A’ Múzsák itt, mint mindenutt másutt, a’ szép mesterségeknek,</p>	<p>[...] ’s Hagedornnt is ismerték. A’ Friedrich’ hire eltöltötte hazánkat, mint az egész Európát, ’s azok előtt, a’ kik magok körül nem láttak könyveket teremni, nem kissébb csudának látszott az a’ Király a’ ki könyveket ír, mint az a’ ki csatákat nyer. Azonban a’ tudományokat becsülő ’s gyakorló Fe[rencz, a’ maga Swietenjével meggyűjtö]ta Bécshen az ész’ szövötnekét, ’s annak világlátása mireánk is jölvően hatott-el. A’ Múzsák nálunk is, mint mindenhol másutt, a’ szép mesterségek, építés ’s poezis által éreztették érekezeiket.</p>	<p>Sokan Hallert ’s Hagedornnt ’s Kleistot is ismerték. Friedrichnek hira hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, ’s azok a’ kik magok körül nem láttak könyveket teremni, még inkább álmélkodnak azon a’ királyon a’ ki könyveket csinál, mint a’ ki csatákat nyer ’s ellenséget futtat. Azonban a’ nagy Theresia igen nagy férje, I. Ferencz Róm. Császár, ez a’ tisztelt barátja ’s kedvellője a’ mesterségeknek ’s tudományoknak, a’ legszébb frigyben a’ maga Swietenjével a’ közel fekvő Bécshen kiszegte az ész’ szövötnekét, ’s ennek fényé jölvően hatott által ide is.</p>

Akadémiai változat	<i>Erdélyi Muzéumban</i> megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önleírásának B) toldalékában
<p>mindenütt másutt, a Szép Mesterségeknek, a Muzsikának, Festésnek, Faragásnak, Architecturának és Poézisnak virítása által nyilatkoztatták. A német Thaliának és Mel-pomenének a Koháriak és Csákyak az Országnak akkori anyavárosában, Pozsonyban, tempломot nyitottak. Ráday Gedeon, Generális Orczy, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József énekeltek a magyar nyelv mellett, de az ő verseik nem jutottak sajtó alá. A szemérem, mely nem kevésbé retteg a tudatlanság bámulásától mint a gonoszok mérges mosolygásoktól s a dőlly vállvonásaiktól, bátorítanná tette őket, munkájukat közre bocsátani. Hozzonunk egy gyönyörű új Hajnal emelkedett-fel,</p>	<p>a Muzsikának, Festésnek, Faragásnak, Architecturának és Poézisnak virítása által nyilatkoztatták érkezéseket. A Koháriak; Csákyak, a német Thaliának s Mel-pomenének Pozsonyban, az Ország akkori anyavárosában tempломot nyitottak. [szervezői lábjegyzet, itt nem közöljük] Gróf Ráday Gedeon, B. Orczy Lőrincz, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József, a Ráday Gedeon testvérének fija, énekeltek a magyarul mellett, de énekeik még sajtó alá nem jutottak. A szemérem, mely nem kevésbé retteg a tudatlanság bámulásától s tömjénétől, mint a gonoszok mosolygó dőftőseiktől, s a gögös ostobaság válvonításától, bátorítannak tette őket, közre-bocsátani a mit dolgoztak. Egünkön gyönyörű új hajnal emelkedék-fel,</p>	<p>A Koháriak és Csákiak Pozsonyban, a hazának akkori anyavárosában, a német Thaliának és Mel-pomenének tempломot nyitottak. Ráday Gedeon, Generális Orczy Lőrincz, s Faludi Ferencz és Gróf Teleki József, azon időben kezdének-el énekelni, de verseik csak írásban forogtak kezeiken; a bátorítan szemérem s a csudáló szemek s az irgység sanda mosolygásainak rettegése nem engedte, hogy munkájukat kinyomtatásák. Szép hajnal emelkedék-fel horizonzonunk: de még nehéz köd gátlottak a nappal feltünését.</p>	<p>A Muzsák, mint minde-nütt, nálunk is, a szép mesterségeknek, a muzsikának, festésnek, faragásnak, architecturának és poezisnak virítások által jelengették érkezéseket. Pozsonyban, a hazának akkori anyavárosában, a Koháriak, Csákiak, a német Thaliának s Mel-pomenének tempломot nyitottak. Ráday Gedeon, Generális Orczy, Faludi Ferencz, s Gróf Teleki József a magyarul mellett énekeltek kezdének énekelni, de munkájuk nyomtatlan maradtanak; a félénk szemérem, mely a buta csudálók álmétkodásától nem retteg kevésbé, mint a gonoszok kevésbé mosolygásától, elrettentette őket, munkáikat közrebocsátani. Horizonunk felett szép</p>

<p>Akadémiai változat</p> <p>de még nehéz ködök késlítették a' szép nappalnak fényföllövését.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p> <p>de még terhes gőzfellegek késlítették a' szép nappalnak fényföllövését.</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékban</p>
<p>Ez végre akkor jött-elő a' maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádtott asszony a' Haza szeretetre legméltóbb fíjait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvéve, 's alkalmat ada néktek a' Bécsi szép világ' tónusával megismerkedni. Bécs nem Sybaris. Belé avatva inkább vagy kevésbé má' ithon a' Régiék írásainak ismeretébe, néki fektüdtek az újabb nemzetek nyelvének 's literaturájának tanulásaiba, az ifjú kor dőlczegségében nemzetek-fel mint tanítóji. Bárczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben,</p>	<p>Ez végre akkor jött-elő a' maga teljes ragyogásában, midőn ez a' Népét szerető 's Népétől imádvá szeretett Asszony, a' Haza szeretetre legméltóbb fíjait az 1760ban felállított Magyar Testőrző seregbe felvéve, 's néktek alkalmat ada, a' Bécsi szép világ' tónusával megismerkedni. Bécs ezeknek nem vala Sybaris, nem Capua. Beléavatva, inkább vagy kevésbé, má' ithon a' Régiék írásainak értésébe, néki fektüdtek az újabb nemzetek nyelvének 's literaturájának, 's 1772 körül az ifjú kor' dőlczegségében nemzetek-fel, mint Nemzeteknek ébresztőji, tanítóji.</p>	<p>Az végre akkor kezdé első sugárjait szabadon lövelleni, midőn ez az imádtott asszony nemzeti tünknek szeretetre legméltóbb fíjait az 1760ban Sept. 28d. felállított Magyar Testőrző seregbe felvette, 's ezek itt megízlelén a' német, francia és olasz literatúrát, 's Bécsnek kényesbb tónusába belé avatva, az ifúság' dőlczeg önnézésével Iróinknak karjába 1772ben felléptek. Bárczy Sándor, 's ennek legszorosabb barátja, Oberster Barcsay Abraham, és a' közöttök legényesőbb Bessenyei György, egy-szerre szállalának-meg, 's</p>	<p>hajnal emelkedék: de még nehéz gőz fogta-fel a' legszébb nap' fényes felsugár-lását.</p> <p>Ez akkor kele-fel végre a' maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádtott, asszony-uralkodó a' hazának szeretetre — legméltóbb fíjait az 1760-ban felállított magyar testőrző seregbe felvette, 's néktek alkalmatosságot nyujta a' királyi lak' szépl circulusainak tónusával megismerkedni. Bécs nekik nem leve Capua nem Sybaris. Már ide haza derékasan be voltak avatva a' Római literaturának ismeretébe, 's most az újabb literatúra' studiumát veték tárgyul, 's nem sokára (1772) az ifúság' szép tüzével 's érdemeiknek önnézésének ügy</p>

<p>Akadémiai változat</p> <p>1732. 2d. april.), Barcsay Abraham (ezredes; megh. 1806. 3d. mart.), és Besenyei György egyszerre léptek föl, s a nemzet csudálattal hallá francia izlés után gyaltult nyelveket.</p> <p>A' szerencsetlen Anyós hozzájuk csatlá magát, s lágy szívének elfojtott ér- zéseit a' Szent Pál reme- tetésében énekelgette. Nem kevesen szállamlá- nak meg a' Telemachus fordítójának hazájában is, kik közzül egyedül a' Czíd fordítóját, Gróf Teleki Ádá- mot Dobokai Fő Isp[án]; mh. 1775 és a' Belisairét, Bárá <i>Daniel Istvánt</i>, említ- jük.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p> <p><i>Bessenyei Györgynek Báro- czy Sándornak és Barcsay Abrahamnak</i> neveik ekkor lettek a' köz tiszteletnek tárgyává. A' szerencset- len Anyós hozzájuk csatlá magát, s lágy szívének el- fojtott érzéseit a' Szent-Pál Remeteségeiben énekelte. Nem kevesen szállamlá- nak-meg a' Telemach for- dítójának Hazájában is, kik közzül itt a' egyedül a' Czíd fordítóját, Gróf <i>Teleki Adá- mot</i> Dobokai Fő Isp[án]; mh. 1775 és a' Belisairét, Bárá <i>Daniel Istvánt</i>, említ- jük.</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p> <p>francia accentusú nyel- veket hazájoknak jobb fiaikkal megszerettették, csudáltatták. Ezekhez csatlá magát a' szerencsetlen Anyós, ki lágy szívének elfojtott érzéseit a' Szent Pál remeteségében dallotta. Megszóllalának a' Telema- ch' fordítójának hazájában is, kik közzül a' rövidség' kedvéért csak a' Czíd' ékes szavú fordítóját, Gróf Teleki Ádámot, és a' Beli- saurét, B. Dániel Istvánt, említjük.</p>	<p>Kis János szöveggözlése önéletrésának B) tolda- lékában</p> <p>léptek-fel, mint nemze- teknek írójí. Báróczy Sán- dor (most cs. k. Oberster, Bécsben; szül. 1736. April. Ildikén), Barcsay Ábra- hám (Oberster; megholt 1806. Mart. 3dik), s Bes- senyei György [+ szerzői] lábjegyzet, itt nem közöl- jük] Berettyó-Kovácsiban, Bihar Várm. Táblabíró) egyszerre léptek-fel, s a' nemzet álmélkodva hallá az ő francia izlésű szó- lásaikat. A' szerencsetlen Anyós hozzájuk kapcsolá magát, s lágy szívének el- fojtott érzéseit a' Szent-Pál' remeteségeiben énekelte. Nem kevesen a' Telemach' halhatatlan fordítójának hazájában is közre léptek, kik közzül itt egyedül a' Czíd szerencsés fordítóját, Gróf Teleki Ádámot, s a' Belisaire-ét, Bárá Dániel Istvánt említjük.</p>
--	--	--	---

<p>Akadémiai változat</p> <p>Az alatt, míg ezek velünk a' külföld' izlését mégsimertették, Rajnis József görög versmértekben írt költeményeit már 1773 egy teljes kötetre gyűjté. De Baróti-Szabó Dávid 's csaknem egy időben vele Révay Miklós, megelőzők ugyancsak görög versmértekben írt költeményeik' kiadásával.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p> <p>Míg ezek bennünket a' külföld' izletével ismértettéknek, azalatt Kőszegi Rajnis József már 1773. kézen vala egy kötet görög mértékű verseivel: de őtet mind Baróti Szabó Dávid, mind Révai Miklós, ez egynehány elegiájával, amaz eléggé vastag kötet verseivel megelőzték.</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékában</p> <p>Azonban míg ezek bennünket a' külföld' izlésével ismértkedtettenek, kőszegi Rajnis József már 1773-ban egy egész kötetre gyűlt görög mértékű verseit kiadni készült. De Baróti Szabó Dávid, és vele csaknem egy időben Révay Miklós a' magok hasonló zengésű verseikkel megelőzték a' korántabbi kezdőt. (Kalmár a' maga Prodromusában, 1770. 6 előttök már 203. lap hexametereket ada-ki).</p>
<p>Hirlapunk még nem vala. Ráth Mátyás (szül. Győrben, 13d. april. 1749. még evang. predikator ugyanott) 1780ban januarius' 1jén inditá meg azt Pozsonyban, 's azzal kivivta magának a' dicsőséget, hogy Pázmány' és</p>	<p>Ujságot a' maga nyelvén még nem olvasott a' Nemzet. Azt 1780ban kezdte pozsonyból, hetenként ket ízben kibocsátgatti <i>Ráth Mátyás</i> (szül. 1749. Apr. 13d. Győrben, hol későbbben predikátor hivatalt viselt, 's meg is holt 1810. Februar 7kén).</p>		<p>Még nem olvastunk magyar Ujságveleket. Ráth Mátyás (Győri evang. pred.) Pozsonyban, 1780. Januar első napján kezdte azt is eresztgetni Magyar Hirmondó nevezet alatt, 's ez által azt a' dicsőséget nyerte nevének, hogy Pázmány'nak és Szenczi</p>

<p>Akadémiai változat</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékában</p>
<p>Szenczi-Molnár' kora óta a' nyelv' és műveltség' virágzására többet nála nem tón senki. Nyólcz évvel később (1788) Péczely József, komáromi ref. pred. kezdte meg egy tudományosnemű lapot. Vállalata csakhamar felakadt. Helyette Szacsвай Sándor (1787-93) a' Magyar Kurírt kezdé; s Görög Demeter (1789-1803d. martiusig) a' Hadi Történeteket, (később Magyar Hirmondó című alatt), mik közül már csak a' dr. Decsy Sámuel' Magyar Kurírja 's (1806 július óta) a' Kultsar István' Hazai Tudósításai folynak.</p>			<p>Molnár Albertain korok olta egy hazafi sem teve többet a' nyelv és cultura' gyarapodásáért. Nyólc esztendővel később komáromi Ref. Pred. Péczely József mindenes gyűjtemény című alatt kezdé írni tudományos ujságait. Igyekezete hamar elakada. A' helyett Szacsвай Sándor (1787 - 1793ig) a' Magyar kurírt, Görög Demeter pedig (1789 olta 1803nak martiusáig) a' Hadi Történeteket (melly később a' második magyar Hirmondó' nevezete alatt költ), s Pánczél Dániel a' Magyar Merkur (1793 olta 1798-ig) írták. Most Bécsben a' magyar Kurírt Dr. Decsy Sámuel, 1806nak júliusa olta pedig Pesten a' Hazai Tudósításokat Kulcsár István ereszítgetik.</p>

<p>Akadémiai változat</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékában</p>
<p>Időszakiratunk három volt. A Magyar Museum (1788), Orpheus (1790), Urania (1793); mind a három, valamint a Helikoni Virágok című almanach 's az érdeemes Kis' zsebkönyvei, kevés füzet után megszüntek. Ragályi Tamás 1807-ben kezdte egyet más 1807-ben kezdte egyet Kis Segítő cím alatt; úgy Kis is épen most nyitja meg egy új vállalatát.</p>	<p>Időszaki írásaink voltak 1788 a Magyar (Kassai) Múzeum; 1790-ben Orpheus 1792 Urania, végre a Segítő. De ezek kevés füzetek meg jelenése után mind elakadtak. –</p>		<p>Időszaki írásaink négyek voltak: a Kassai Magyar Museum (1788), Orpheus (1790), Urania (1793), és 1807-ben a Ragályi Tamás segítője. A Helikoni Virágok neve alatt 1791-ben kijött Musenalmanach, 's a Kis János igen becses Zsebkönyvei (1798, 1799) nem kaptak további esztendőkre nyomtatót, mely mutatja eléggé, mely kárát látja a literatúra, hogy a nemzet recenziókat mindeddig nem olvashat; 's mely vétek azoknak tartalékjok, akik a modestia 's szelídség' hibás képeik által elfogva vagy nyugodalmoknak gyáva féltése miatt, a dolgozók munkájikat érdemek szerint megismertetni nem merészlik. Míg azt meg nem nyerjük, a Publicum indolentiával fogja nézni a megjelent munkákat, a gondatlan írók pedig nem</p>

<p>Akadémiai változat</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában</p>
<p>Szókönyveink' hiányán Márton prof. Bécsben ügyekezett segíni. Nyelvtant többet birunk. Ezek közt a 'Révay' prof. latin nyelven irt munkája minden kétségen kül a' legjobb 's legdusabb.</p>			<p>rettegvén a' korbáctól, továbbá is csak félig-alva félig-ébre firkálgatnak.</p> <p>Prof. Márton József, Bécsben, Lexiconaink hiánosságokat ügyekezett kipótolni. – Grammatikánk több van, mint ohajtanunk kell. Számok között minden kétségen kívül az a' legjobb, legbővebb, melyet Prof. Révai Miklós (megholt 1807. Apr. 1.) két kötetben ada-ki, 's nagy hátramaradására van ügyekezeteinknek, hogy a' munka két utolsóbb kötete ,s egyéb munkáji nyomtatatlan hevernek.</p>

<p>Akadémiai változat</p> <p>A' magyar színház Budán 1790ben october' 25d. nyitott meg. Örök akadályokkal küzdve, rég megbukik vala, ha a' nagylelkü Wesselényi Miklós' báró' patriotismusa védelmébe nem veszi.</p>	<p><i>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</i></p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékában</p> <p>A' magyar játékszin Budán 1790. Oct. 25-dikén nyilt meg. Örök akadályokkal viaskodva, régen el fogott volna süllyedni, ha azt a' nagylelkü Baró Wesselényi Miklós' patriotismusa nem vette volna védelme alá 's a' vesztegetésig tett adakozással nem támogatná.</p>
<p>[innettől a pályairás végéig]</p>			

Láthatjuk, hogy az akadémiai kézirat és az *Erdélyi Muzéumban* megjelent szöveg egy pontig szoros stiláris és írásmódbeli hasonlóságot mutat. E két szöveg viszonyában markánsabb eltérés mutatkozik az akadémiaiában a „Bárczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. april.)” kezdetű rész-nél található kisebb szövegegységre vonatkozóan, majd az „Az alatt, míg ezek velünk” kezdetű passzustól már mind terjedelmében, mind megfogalmazásában jelentősen eltér a két változat, s éppen ezek azok az eltérő szöveg-helyek, amelyek idegen kéztől származnak. A Kis János által közzétett Kazinczy-változat valamelyest eltérő ezektől a szóhasználat tekintetében, ezen túlmenően bővebb megszövegezésű, részletgazdagabb kifejtettségű, s ez a terjedelmi különbség az első bekezdés után végig jellemző. Ez a szöveg az akadémiai kézirattal mutat leginkább párhuzamot, azonban jelentősebb eltérés a kifejtettség, a megfogalmazás módja és a szóhasználat tekintetében az említett idegen kéz által jegyzett résztől a fentihez hasonló módon megmutatkozik. A debreceni változat mind terjedelmében, mind megszövegezésében jelentősebb eltérést mutat a másik három változattól. Lényege-sen rövidebb a párhuzamos összevetésre alkalmas rész, amely önmagában is töredékes, s a fennmaradt változat utolsó bekezdéseit tartalmazza (az itt közölttől eltérő sorrendben). Az akadémiai kézirat az egyedüli változat, amely nagyobb terjedelemben magyarul tovább folytatódik, s amelyben a narratív részek meghatározó módon az idegen kéz írásával találhatók.

A kézírások összehasonlító elemzése

A kézírások összehasonlító vizsgálata során először az idegen kéz írta szöveg-ből a szerző írásmódjára jellemző karakterjegyeket kellett megállapítani: ezek a gyakori szavakon túl, pl. *hogy, a, az, most* stb. az *s, ss, sz, ssz, z, y, k, g, d, M, A* betűk, valamint betűkapcsolatok, betűkötések voltak. Az összehasonlítás több, a hagyaték utóéletével kapcsolatba hozható szerző különböző időszakokból (kb. 1810–1860) származó kézírásának az elemzésével történt.³⁷ (Az írásjegyek alapján elkülönítettem a bizonytalan beso-lolású és az idegen kéz szerzőjét.)

³⁷ A vizsgált kéziratok az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének, valamint a Budapest Főváros Levéltára Ráday Gyűjteményének az anyagai.

Ezek alapján megállapítható, hogy a kérdéses kézíráshoz képest Kazinczy Ferenc keskenyebb, hosszabb, íveltebb betűket használt (pl. *s*, *z*, *sz* eltérése). Szemere Pál esetében szembetűnő, hogy pl. az *s*, *A* nem variábilis, ahogyan az a kérdéses szövegrészeknél látható. Szemere írásképe Kazinczy Ferencéhez sokban hasonló, dőlt irányú, de az idegen kéztől eltér. Helmecczy Mihály kifejezetten arányos, íveltebb betűformákat ír (pl. *f*, *s*, *sz*, *z*, *g*, *gy*, *ny*, *j* eltérése). Toldy Ferenc jellegzetesen apró betűméretű írása, pontszerű magánhangzói nehezen olvashatók, ebből a szempontból jelentősen elválik a kérdéses kézírástól (továbbá pl. *s*, *sz*, *d* eltérése). Zádor György kézírása alapvetően különbözik az *s*, *z*, *sz*, *ssz* tekintetében. Bajza József betűi jól olvashatók, szép kidolgozottságú kézírására jellemzők az ívelt, egymáshoz kötött betűk, íves kampókkal. Guzmics kézírása sok hasonlóságot mutat az idegen kéz írásával, de az aposztrófok, kötőszók és néhány betű kivitelezése, pl. a *z* nagyon eltérő jelleget mutat. Dessewffy József dőltebb és keskenyebb betűket formál, Kazinczyéhoz inkább hasonlatos, mint a kérdéses kézíráshoz. Különbözőség látszik pl. az *s*, *sz*, *z*, *ss*, *k* tekintetében. Kazinczy Gábor keze ugyanakkor egyértelmű hasonlóságot mutatott a különféle típusú *sz*, *s*, *z*, *k*, *d*, *ny*, *g*, *f*, *b*, *e*, *t*, *z*, *sz*, *m* betűk, továbbá az *az*, *most* szavak, valamint a nem folyamatosan kötött betűk formálása tekintetében. Összességében azt mondhatjuk, hogy az írásképe egybevágónak látszik az idegen kézzel írt szövegrészek leírójával. Az alábbi táblázat a fentieket illusztrálja.

Idegen kéz	
Kazinczy Ferenc	
Kazinczy Gábor	
Toldy Ferenc	
Szemere Pál	
Helmeccy Mihály	
Dessewffy József	
Bajza József	
Zádor György	
Guzmics Izidor	

A szókészlettant és a nyelvhasználatot érintő elemzések

Egyénenként jellemez és azonosít bennünket, hogy választásaink eredményeképpen mit és hogyan használunk az anyanyelvünk elemeiből. Emiatt a szerzőségi vizsgálatokban az idiolektus elemzése – kiemelten a szókészlettel – fontos szerephez jut. A történetiségben az ilyen jellegű lexikológiai elemzés kétarcú, hiszen egyfelől perdöntő lehet, hogy használt-e egyáltalán egy adott szót a szerző, a korban meglévő szinonimák közül melyiket választotta, vagy a szóetimológiát ismerve leírhatta-e az adott lexémát életében. Másfelől ezekre a kérdésekre csak akkor tudunk hitelt érdemlően válaszolni, ha megfelelő mennyiségű és minőségű adat áll rendelkezésünkre. Kazinczy Ferenc esetében az életmű jelentős része nyomtatásban és digitálisan is elérhető, de számos levelezőtársának s a hagyaték első gondozóinak a munkái többnyire csak kéziratos formában férhetők hozzá. A korszaknak – amelynek egyik fókuszpontjában a lexikai bővítés állt – ez a terjedelmes írásos anyaga a szótárakban alig van jelen. A szerzőséggel kapcsolatos vizsgálatoknál ezt figyelembe kell venni.

A pályamű harmadik részére vonatkozó szókészlettani vizsgálatában Simai Ödön a *költészet, szótag, költő, modor, hírlap, vállalat, időszakirat, nyelvtan, színház, rag* szavakat Kazinczytól idegennek tartotta egyfelől azért, mert vagy nem használta őket a szerző, vagy mert a halála utáni keletkezésűek. Mindez azonban mára már csak részben igaz. Mai tudásunk szerint az összes itt említett szó létezett már 1830-ban vagy előtte is,³⁸ kivéve a *nyelvtan* és az *időszakirat* szót, amelyekre 1832-ből és 1833-ból találtuk az

³⁸ Az *Arcanum* adatbázisa és a *Magyar történeti szövegtár* [PAJZS Júlia (főszerk.), BÁNKI Judit, CSENGERY Kinga, KISS Gabriella, KISS Margit, KRISTÓF Ibolya, LIPP Veronika, MÁRTONFI Attila, MERÉNYI Csaba, NAGY Viktor, ÓNODY Csilla, PAIS Judit, SASS Bálint, SIMON László, TIHANYI László és VÁRADI Tamás, szerk., *Magyar történeti szövegtár*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1998, hozzáférés: 2022.05.10, <http://clara.nytud.hu/mts/>] alapján. Kiegészítésképpen, ellenőrzés gyanánt a TESz. és az EWUng. anyagát is felhasználtam, amely szótárak azonban éppen a kérdéses szavak tekintetében a jelen tanulmány által revidéálandó, korábbi álláspontot tükrözik. Például a *modor, hírlap* esetében is Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaműve* az első adat. A *hírlap* első szótári előfordulása 1808 a Heinrich-féle szövegközlésre hivatkozva, ez a datálás jelen tanulmány végkövetkeztése alapján nem tűnik helytállónak; a *modor* első szótári előfordulása viszont Simai tanulmányára utalva már 1815 utáni, amely megállapítás ugyancsak pontosítandó, mindkettőt kiegészítve a szerzőségi problémával.

első adatot (ám a forrástípusból ítélve korábbi előfordulások felbukkanása is elképzelhető).³⁹ A *szótag* és a *költő* kivételével az említett szavak 1812 utániak, de jellemzően inkább az 1820-as évek, illetve annak végének adatai, pl. a *rag*, a *költészet* 1830-ból ismeretes.⁴⁰ A magyar szövegrészre vonatkozóan a kései keletkezés alátámasztható, de az, hogy Kazinczy halála utáni lejegyzés volna, pusztán ezek alapján bizonytalansággal állítható. Simai ugyanakkor helyesen érzékeli, hogy Kazinczy jellemzően nem használja az említett szavakat. Nem találjuk meg levelezésében a *költészet*, *nyelvtan*, *hírlap* alakokat, ő a *poesis*, *grammatica*, *újságlevél* kifejezésekkel él gyakrabban. A *színház* ugyanakkor fellelhető a leveleiben, ahogyan a *költő* is más munkáiban – bár kétségek kívül mindkettő kevés előfordulással.⁴¹ Simai azonban azt elmulasztja bizonyítani elemzésében – és a Szemere-életmű kéziratosa mellett ma is kérdés –, hogyha Kazinczy kifejezőkészségre nem is jellemzők az említett lexémák, Szemere vajon használta-e őket.⁴²

Beszédes ugyanakkor annak a pár rövid bekezdésnyi szövegrészletnek az összevetése, amely az akadémiai változatban az idegen kéz által írt és a Kis János által közzétett Kazinczy-változatban közös metszet. Itt azt látjuk szókészlettani szempontból, hogy míg az akadémiai változathoz *hírlap*, *műveltség*, *szókönyv*, *vállalat*, *nyelvtan*, *színház*, *időszakirat*, addig a Kis által publikált Kazinczy-változathoz *újságlevél*, *cultura*, *lexicon*, *igyeke-*

³⁹ „Etymologia (szónyomozás), a’ nyelvtudománynak (helyesben nyelvtannak) azon része [...]” [sz. n.], „Etymologia”, in *Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva: Delphin – Florus* (Pest: Nyomtatta Landerer, 1832), 394; „[O]ktatva gyönyörködtető időszakirat divatozása nem langyos, hanem bő részvétü közönséget kíván.” [sz. n.], „Magyar és Erdélyország”, *Jelenkor*, 9. sz. (1833): 66–67, 66; „[I] smét magához hívá Szemere, ’s reá bírá, hogy egy criticali időszakirat kiadásában lenne segéd társa.” [sz. n.], „Kölcsey”, in *Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva: K – Magyar Ország története* (Pest: Nyomtatott Budán a’ K. Egyetem betűivel, 1833): 262.

⁴⁰ Összetételei forma az első, jelenleg rendelkezésre álló adat: „Lelked, nekem a’ költészet-sziget / Borostyán berkivel legkedvesebb.” SZALAY László, „Torquato Tasso: Egy Felvonás. - Egy Jelenés. (Götheből)”, *Felső Magyar-Országi Minerva* 6, 1. köt., 2. füz. (1830): 135. 1831–1832-től kezdve számít gyakorinak.

⁴¹ A *színház* például: KazLev VII, 112; XIII, 127. A *költő* például: KAZINCZY Ferenc, „Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 9. sz. (1819): 8. stb.

⁴² Kritikai igényű életműkiadás híján annyi állítható a Kölcsey-levelezés kiadása alapján, hogy a *költészet*, *hírlap*, *színház* szavak ismertek voltak Szemere számára.

zet, grammatika, Játékszin, időszaki írás (ugyanebben a formában az Erdélyi Muzéumban közölt változatban is) szavak adatolhatók. Hasonló módon az újságlevél, cultura, grammatika szavak az akadémiai változat korábbi, Kazinczy Ferenc kézírásával lejegyzett részeiben is megtalálhatók. A fent említett nyelvtan, hírlap mellett továbbiak, például a műveltség, szókönyv szavak sem lelhetők fel Kazinczy leveleiben. Az eltérő kézírás mellé tehát a tartalom-, műveltségyszavak tekintetében is különbözőség társul, míg a biztosan Kazinczy Ferentől származó szövegrészek egységesnek mondhatók ebből a szempontból.

A szókészlet formálódásának, bővülésének ebben az intenzív szakaszában érdemes olyan nyelvi jegyek felé is fordulnunk, amelyek a nyelvi változásnak sokkal inkább ellenállnak, mint a fenti tartalomsszavak, s egyben az egyéni nyelvhasználatot is jobban jellemzik. Ilyenek lehetnek a hangtani, nyelvtani környezet alapján rögzült formák, szerkezetek, alakok, a szabályalapú, tendenciaszerű és rendszerszintű eltérések, amelyek egy-egy új lexéma használata során is ugyanúgy megjelennek. Állandó természetű nyelvi jegyekről, gyakori elemekről van szó szabályos, rendszerszintű eltérésekkel és egyezésekkel, amelyek a nyelvi változásnak jobban ellenállnak. Ezeknek a detektálásához az idegen kézírással írt szövegrészekből készítettem egy konkordancialistát, majd összehasonlító elemzéseket végeztem Kazinczy Ferenc, Szemere Pál és (az irodalomtörténeti szempontú érintettsége, valamint kézírása hasonlósága alapján gyanúba keveredett) Kazinczy Gábor azonos nyelvi tulajdonságokkal rendelkező szavaival.⁴³ Ebben a vizsgálatban egyes magánhangzó-hosszúság, tipikusan a szóvégi *-ul*, *-ül* hossza, egyes tulajdonnevek írásmódja, az intervokális helyzetben lévő mássalhangzó-geminálás, az *i*-zéssel és *e*-zéssel szembeni *ü*-zés és *ö*-zés, a palatalizáció, valamint a birtokos személyjelezés alakváltozatai voltak a markerek. A vizsgálatban összegyűjtött jellegek nagyobb előfordulásuknak köszönhetően tendenciaszerűek (egy-egy eltérés, kivétel, adódhat a mintavétel miatt). Az alábbi két táblázat a példaanyagot és a szerzőkre vonatkozó domináns jelleget mutatja csoportosítva.

⁴³ Kazinczy Ferenc esetében a levelezése, Szemere Pál esetében Kölcseyhez írott levelei a Kölcsey-levelezés kritikai kiadása alapján, Kazinczy Gábor esetében Toldy Ferenchez írott leveleinek kéziratjai szolgálták forrásul.

Tübingai pályamű – idegen kéz	Kazinczy Ferenc	Szemere Pál	Kazinczy Gábor
gyalúlt, megtisztúlva, nyomatlanúl, józanúl, meghalgatlanúl	fordúl, magyarul, például, deákul	latinúl, indúl, aján- dékúl, haszontalanul, nyugtalanul	fordúl, nyomorékúl, indúl, váltóúl, fásúl, bolondúl, tanúl, használatúl
gyönyöreúl, üdve- zület, jólsükerült, értéseúl	törvényúl, sikerte- lenúl, görögül	kegyetlenúl, nélkül, elkerülhetetlenúl, környúl	göröngyökúl, egye- dül, végül, figyel- meztetésúl, épül, belül, lépül, örülök, megrendült, készúl, törvénytelenúl, okvetlenúl, végül, keresztül
Péczely	Péczeli	Péczeli	
közül	közszül, közzül	közül, közzül, közzül	
közé	közzé	közé, közzé	közé
melly, mellyhez, mellyben, mellyet, valamelly [egyszer mely]	melly	melly	mely, melyben
egyet, egyike, egyik	egyvet, egyyike	egyike, egyyike, egyvet, egyvet	
ügyekezett, ügyekszendünk, jólsükerült	igyekszünk, siker- telenül	igyekezet, igyekszik	üdőben
idője	ideje	ideje	üdőben
müveket, müveit, remekművével	mív-, míveket, re- mekmív, remekmíve	mívet, mívek, míve, mív [kétszer <i>mív</i>]	müvet, mű, műved, mestermüve, mes- termü
müvelődék	mivel-		
tökélyesen	tökéle-, tökélle-	tökéle-, tökélle-	
följebb, fölött	feljebb, felett	feljebb, felett, fölött	legföljebb, föltétel, föltétlen

Tübingai pályamű – idegen kéz	Kazinczy Ferenc	Szemere Pál	Kazinczy Gábor
föl: fölment, föléleszté, föllépe, fölserkentésének	fel: felhoz, felcserél, feltesz	fel: felfordul, fel-lépni, felvétetni, felriadok föl: válallya föl, világosítam föl, olvastam föl, fölládozni	föl: föl bont, jegyez föl, tűnöl föl, fölvehet
nyelvöket	nyelveket, magok nyelveket, az ő nyelveket	értelmöket, kezüket, igyekezetöket	becsök, köztök
müveltség	mivelt, miveltség		
fösteté	fest	fest [egyszer <i>föst</i>]	
magánykönyvtára	magánhangzó	magánhangzó	magány-tudalmaim
barátát, ideala, barátá, barátához, szüretére, lovagrende, csína	barátja, barátjai, példáját	bátyja, lángja, lélek-zavarja, alakja	eredetiei, utódit, romaiért, az irodalom szent földén, adaga

- Igevégződés és határozórag *-ül, -ül*, valamint ilyen végződésű viszonyyszavak: [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Tulajdonnevek írása: [XY] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Intervokális geminálódás (pl. *eggyet, közzé*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F.] [Szemere P.]
- *i* helyett *ü* (pl. *miveket, müveket*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- *e* helyett *ö* (pl. *fél, föl*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F.] [Szemere P.]
- Palatalizáció: [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Birtokos személyjel (pl. *barátá, barátja*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. –Szemere P.]

A fentebbiekből azt láthatjuk, hogy az idegen kéz [XY] nyelvhasználati módja tipikusan eltér Kazinczy Ferencétől és Szemerétől egyaránt, míg e

két szerző több típus esetében rokonságot mutat. Az idegen kéz és Kazinczy Gábor nyelvi jegyei azonban sok szempontból egyeznek, néhány nagyon markáns ponton is, mint például a birtokos személyjelezés, valamint az *ö-zés*, *e-zés*. A *mely* írásmódja volt a kigyűjtött jellegek közül az egyetlen, amelyben az idegen kéz és Kazinczy Gábor írásmódja eltérést mutatott. Ennek oka lehet egyfelől a kéziratokból vett minta mennyisége, amely egyelőre nem fedi le a kéziratok állomány teljes feldolgozását, s magának a szerzőnek is ingadozhatott különböző életszakaszokban az írásmódja, de más íráshasználati ok is állhat a háttérben.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az akadémiai változatban az idegen kéz által írt és a Kis János által közzétett Kazinczy-változatban is megjelennek hasonló jellegű különbségek: míg az elsőben *léptek föl, ügykezett*, addig a másodikban *léptek fel, igyekezett* található!

A 19. századi nyelvjárási jegyek jellegzetességei további adalékkal szolgálnak a nyelvi karakterek feltérképezéséhez, amelyhez Balassa 1888-as gyűjtése részletes áttekintést nyújt.⁴⁴ Esetünkben az egyes tendenciaszerű jelenségek megrajzolása további támpontokat adhat a vizsgáldásban: ilyen az északnyugati (Abaúj és Zemplén megyétől nyugatra) nyelvjárás-területeken a dentális mássalhangzók palatalizálása, pl. *Estvány*, vizsgálatunk példaanyagában a *magány*- előtag. Markánsabb jegy azonban az *ü-zés*, *ö-zés* és az *i-zés*, *e-zés* szembenállása, amely jellegzetesen kirajzolódik az idegen kéz, Kazinczy Gábor és Kazinczy Ferenc viszonylatában, ahogyan a korabeli nyelvjárási jegyek is élesen elkülönítik e két jelenségcsoportot:

Majdnem ugyanazok a vidékek ejtenek gyakran *ü*-t, a hol az *ö-zés* is divatos, így első sorban a nyugati nyelvjárás-terület, továbbá a dunántúli, valamint a duna-tiszai és alföldi nyelvjárás-területnek nagy része, csak az alsódrávai nyelvjárás őrizte meg sok szóban az *i*-t. Gyakori az *ü* a székely nyelvjárás-területen is. Az ellenkező sajátságot, az *i* megőrzését sok szóban, látjuk a két *e-ző* nyelvjárás-területen (északkeleti és királyhágóntúli),

⁴⁴ BALASSA József, *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891).

továbbá a palócz nyelvjárásokban, melyek az ő-zés terjedésének is legjobban állottak ellen.⁴⁵

Minthogy mindkét Kazinczyt életútja során több helyről érhetette nyelvi hatás, továbbá az egyes 19. századi nyelvjáróterületek sem minden tekintetben egységesek, ennél mélyrehatóbb elemzésre nem vállalkozunk, de az egyértelműen látszik, hogy vizsgált anyagunkban a nyelvjárási jegyek tükrözik az északkeleti és a tőle nyugatabbra eső területek egyes meghatározó elemeit, ahogyan a hasonlóság megmutatkozik az idegen kéz és Kazinczy Gábor, s az ettől való különbség Kazinczy Ferenc és Szemere Pál nyelvhasználatában.

Nemcsak a *mely* írásmódja, de az aposztróf jelölése is eltérést mutat az idegen kézzel írott szövegrész és Kazinczy Gábor számos kéziratmintájában, ugyanakkor egyezést látni Kazinczy Ferenc íráshasználatával. A névelő, a rövidebb formájú kötőszó és a birtokos szerkezetekben a birtokos mellett találni aposztróftot:

- „a' köztiszteletű hazafi', 's a' honi nyelv' és literatura' nagy barátá' unokája”⁴⁶ (Tübingai pályamű – idegen kéz írása)
- „de a' hónalj 's a' Hegyalja [...] egygy ismeretes szitok' phrasisában marada-meg”⁴⁷ (Kazinczy Ferenc).

Az 1818-ban született Kazinczy Gábor egészen fiatal kori kéziratái között 1835-ből találunk ilyen jellegű aposztrófhasználatot,⁴⁸ illetve 1832-ből csak a birtokos szerkezetbeni alkalmazását,⁴⁹ de az 1850-es, 60-as kéziratok levelei egyáltalán nem tükrözik ezt az írásmódot, karakterében viszont ez áll közel a kérdéses szövegekhez: „mindig készen s föltétlen hűségben”, „a szégyenletes szereplést”, „egy barát igaz érzése”.⁵⁰ Sőt éppen Toldyhoz írott levelében állítja a következőket Dessewffy szövegeinek tisztázásával

⁴⁵ Uo., 126.

⁴⁶ MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42 /I. 277. [idegen kéz írása],

⁴⁷ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 33., Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek írt, 1817. okt. 17. dátumú, 177. sorszámú levelének melléklete

⁴⁸ MTA KIK Kt Ms 4750/92.

⁴⁹ MTA KIK Kt. Történelem 2r. 86. II.

⁵⁰ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74., (75.) Kazinczy Gábor levelei

kapcsolatban: „elmarad az apostroph is, minek valóban semmi értelme”.⁵¹ Kettejük levélváltása Kazinczy Ferenc (és a levelezőtársak, pl. Dessewffy) szövegeinek a gondozása, (tervezett) kiadása körüli nagyon tudatosan végzett szerkesztői, sajtó alá rendezői diskurzusnak a lenyomata. Szó esik itt a szövegűség elveiről, a lehetséges javításokról, átírási, egységesítési elvekről betűk, hangzásbeli sajátságok, írásmódok kapcsán.⁵² Nemcsak az íráshasználati, hangjelölési kérdések merülnek fel a tervezett kiadással kapcsolatban, hanem ezen túlmenően a kötet szerkesztési elveiket is megosztják, megvitatják, olykor ütköztetik egymással,⁵³ amelyből kirajzolódik Kazinczy Gábor kötetkomponáló, adott esetben szerzői arculatformáló koncepciója is.⁵⁴ Kazinczy Gábor kéziratos hagyatéka még rejthet információkat a *Tübingai pályáírás*ssal kapcsolatban. Az egyértelműen kiviláglik a leveleiből, hogy Kazinczy Ferenc munkáinak a kiadása szívügye volt, és a hagyatékkal való illetén foglalatossága egy nagyon tudatos hozzáállásra

⁵¹ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74., 272. levél

⁵² Néhány példát kiragadva Kazinczy Gábor leveleiből: „Igen, kérlek, légy a lehető leghívebb interpunctióm megtartásában. Gonddál teszem azt ott is, hol másnak, talán, nem látszik.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 283. levél; „Azt hiszem, hogy Dess. Emil vagy Te corrigáltatok ki az én oly-aimat olly-akká, mert így én nem írom soha, s a kéziratban sincs úgy, tudtomra, sehol, s ép a tarkaság megelőzése végett másítám meg az egy pár megmaradt oly-t.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél; „Mert, legalább a Kisfaludy levelét, jó volna talán, betűhíven adni. [...] Akár fogadja el az Academia a Glottomachusokat, akár nem, sietnem kell sajtó alá rendezésökkel, s teszem haladéktalanul; s a mint egy csomóval elkészülök, venni fogod postán mindig. [...] Holnaptól kezdve egy-egy órára behívatom Barczykait s vetegetem össze a Pályám emlékezete négy példányát [...] s jegyzem ki a variánsokat, hogy még e hónapban megküldhessem Heckenastnak, a nyomtatás megkezdése végett.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 267. levél.

⁵³ Toldy Ferenc úgy gondolja, hogy Kazinczy Gábor a *Tövisek és virágok* kötet szerkezetének az átalakítását tervezve szétszedi azt, ahelyett, hogy az eredeti állapotában maradna meg a kötetrend. MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r 126/VII/14. levél

⁵⁴ Néhány példát kiragadva Kazinczy Gábor leveleiből: „Ha Zádor a Kisfaludy-körből kimarad, sőt a nélkül is jó volna talán a Kisfaludy Sándor egy pár levelét tenni e kötetbe: mert a legszebbik Kisf. Károlyt illeti, mert a Glottomachusok egy oldalról láttatván őt, láttassuk a másiktól is, s mert ez által a kötetke is szaporodnék.” M. Ir. Lev. 4r. 74. 267. levél; „a D-K. levelezést két kötetre osztám fel 1793–8[?] és 1818–31. Az első le van tisztázva, s tesz *Kilenczven* hatalmas ívet.” M. Ir. Lev. 4r. 74. 264. levél; „Ne add ki Kazinczy-Kölcsey leveleket [...] a Kölcsey munkái közt; hagyd a Kazinczy levélgyűjteményének. [...] a Kazinczy levelei egy 20 esztendő ifjonczhoz ennek munkái közt parádézzanak [...] a ki Kazy iránt oly álmoks boszuálló volt, mint Kölcsey: várhatja-e, hogy Kazyt bekebelesítsük munkáiba?” M. Ir. Lev. 4r. 74. 262. levél

vall, amely a fentiek fényében erőteljesebb szerepre enged következtetni a lejegyzőnél.

Összegzés

Végkövetkeztetésünk a vizsgált szempontok alapján az, hogy a pályairás akadémiai változatának magyar nyelvű harmadik része nem teljes egészében Kazinczy Ferenc munkája, benne mozaikszerűen találhatók meg az ő és más valakinek a szövegei. E magyar nyelvű rész fordítás a német alapján, amire utal a magyar töredékes, »morzsalékos« volta. A magyar változatban lexikológiai, grammatikai és nyelvhasználati tekintetben Kazinczy Ferencétől eltérő nyelvezetű szövegrészek találhatók. A vizsgálat nem támasztotta alá, hogy ezek Szemere Pál fordításai volnának, mint ahogy Simai állítja, az tűnik inkább valószínűnek a kézírás elemzése, az irodalomtörténeti adalékok és a nyelvi elemzés alapján, hogy az idegen kéztől származó szövegrészek Kazinczy Gábortól származhatnak, feltételezhetően az ő fordításai lehetnek. A bizonytalan szövegegységek utalhatnak az ő személyére, de más sem zárható ki. Kazinczy Gábor írásos hagyatékának a további mélyreható vizsgálatából kiderülhet, hogy valóban ő készítette-e a fordításokat (esetleg csak a sajtó alá rendezői vagy a dokumentátori szerepkör az övé), s az is, hogy mi rejlik az íráshasználat mögött: kevésbé valószínű, hogy egy másik íráskorszakának a lenyomata, inkább arra lehet következtetni, hogy Kazinczy Ferenc írásmódjához igyekezett igazodni az egységesség érdekében.⁵⁵ Összességében a nyelvhasználati, grammatikai s a lexikológiai elemzés azonban arról árulkodik, hogy mindezekről függetlenül a saját idiolektusát nem tudta elrejtteni.

⁵⁵ Más szöveg gondozása kapcsán ezt írja: „Azt hiszem, hogy Dess. Emil vagy Te corrigáltatok ki az én oly-aimat olly-akká, mert így én nem írom soha, s a kéziratban sincs úgy, tudtomra, sehol, s ép a tarkaság megelőzése végett másítám meg az egy pár megmaradott oly-t.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél